

MAPLE- МЕТОДИКА СТВОРЕННЯ ГЕНЕРАТОРА ЗАВДАНЬ З НЕВИЗНАЧЕНИХ ІНТЕГРАЛІВ

Володимир Михалевич¹, Ярослав Крупський²

Вінницький національний технічний університет
Хмельницьке шосе, 95, Вінниця, 21021, Україна, тел.: (0432)59-85-91,
E-Mail: mikhal@svitonline.com¹, kru-yarik@rambler.ru²

Вступ

Створення та впровадження навчально-контролюючого комплексу з вищої математики сприятиме суттєвому підвищенню ефективності навчання та зменшенню об'єму рутинних робіт по підготовці та перевірці індивідуальних завдань студентів. Одним з елементів такого комплексу є блок генерування задач. Генерування індивідуальних завдань є самостійним ефективним засобом при організації навчальної роботи. Крім того, застосування генераторів завдань стимулює пізнавальну активність студентів, що сприяє інтелектуальному розвитку особистості.

Продемонструємо методику по створенню генератора завдань з інтегруванням раціональних алгебраїчних функцій. Найпоширеніші приклади по темі інтегрування раціональних алгебраїчних функцій в книжках з вищої математики [1, 2, 3] такі:

$$\int \frac{dx}{x^2 + 3x + 3}, \quad \int \frac{x-4}{x^2 - 5x + 6} dx, \quad \int \frac{5x-1}{x^3 - 3x - 2} dx, \quad \int \frac{x+2}{x^3 - 2x^2} dx, \quad \int \frac{2x^2 - 5x + 1}{x^3 - 2x^2 + x} dx, \\ \int \frac{2x^2 + x + 4}{x^3 + x^2 + 4x + 4} dx, \quad \int \frac{2x^3 + x^2 + 5x + 1}{(x^2 + 3)(x^2 - x + 1)} dx, \dots$$

Наприклад для того, щоб згенерувати невизначений дробовий інтеграл можливо скористатись наступним шаблоном

$$\int \frac{Ax^4 + Bx^3 + Cx^2 + Dx + E}{Kx^4 + Lx^3 + Rx^2 + Sx + T} dx$$

В залежності від коефіцієнтів ми отримаємо близько $31 \times 26 = 806$ різних типів прикладів від звичайного табличного інтегралу $\int \frac{a}{bx+c} dx$ до складного інтегралу де потрібно шукати корені знаменника та розкласти даний дріб на суму простих дробів. Безпосередньо використовувати цей метод незручно, оскільки ми не можемо впливати на кількість цілих коренів знаменника та чисельника. Система генерування повинна підбирати такі корені, щоб в ході обчислення не виникали складні ірраціональні корені та щоб чисельник та знаменник не перетворювались в нулі.

Більш ефективною моделлю генерування раціональних дробів є наступна:

$$\int \frac{\prod_{t=1}^w (x - b_t)^{d_t} \prod_{g=1}^v (x^2 + k_g x + l_g)^{h_g}}{\prod_{i=1}^n (x - a_i)^{r_i} \prod_{j=1}^m (x^2 + p_j x + q_j)^{s_j}} dx$$

В залежності від чисел w, v, n, m степінь чисельника може бути $\geq$ або $<$ за степінь знаменника. Тобто можемо отримувати правильний або неправильний дріб. Степені h_g та s_j в залежності від важкості завдання доцільно брати 1 або 0.

Одною з альтернативних до приведенного алгоритму є наступний. Згенерувати не порожню множину коренів рівняння чисельника та знаменника, визначити кратність коренів та на основі цих даних створити підінтегральну функцію. Наприклад коренями чисельника є числа -5 та 2 – однократні, а знаменника -1 – однократний корінь та -3 – двократний. Тобто інтеграл матиме вигляд $\int \frac{(x+5)(x-2)}{(x+1)(x+3)^2} dx$.

Для реалізації в Maple скористаємось функцією `expand` для розкриття дужок. Блок програми матиме вигляд:

```
> a[1]:=-5: a[2]:=2: a[3]:=-1: a[4]:=3:
  b[1]:=1: b[2]:=1: b[3]:=1: b[4]:=2:
  chiselnik:=expand((x-a[1])^b[1]*(x-a[2])^b[2]):
  znamennik:=expand((x-a[3])^b[3]*(x-a[4])^b[4]):
  Int(chiselnik/znamennik,x);
```

$$\int \frac{x^2 + 3x - 10}{x^3 - 5x^2 + 3x + 9} dx$$

У всіх попередніх випадках коефіцієнти $a[i]$ та $b[i]$, щоб вони неповторювались, можливо обчислювати як вибірку з множини чисел.

```
> with(RandomTools):
  YM:=rand(1..4): LL:={$-10..-1,$1..10}:
  for i to 4 do
    a[i]:=Generate(choose(LL));
    LL:=LL minus {a[i]}:
  if i<3 then Dd[i]:=1: print('a'[i]=a[i],'d'[i]=Dd[i]);: end if: if YM()=4 then R[i]:=2 else R[i]:=1: end if:
  if i>2 then print('a'[i]=a[i],'b'[i]=R[i]);end if:
  end do:
  chiselnik:=(x-a[1])^Dd[1]*(x-a[2])^Dd[2]: znamennik:=(x-a[3])^R[3]*(x-a[4])^R[4]:
  print(Int(chiselnik/znamennik,x)=Int(expand(chiselnik)/
  expand(znamennik,x)));
```

$$a_1 = -10, d_1 = 1 \quad a_2 = -8, d_2 = 1 \quad a_3 = 1, b_3 = 1 \quad a_4 = -4, b_4 = 2$$

$$\int \frac{(x+10)(x+8)}{(x-1)(x+4)^2} dx = \int \frac{x^2 + 18x + 80}{x^3 + 7x^2 + 8x - 16} dx$$

Представимо універсальну методику по створенню генератора завдань з інтегруванню невизначених інтегралів. Задамо послідовність підінтегральних функцій.

```
> `Послідовність функцій`:=x^2*exp(x),x^2*ln(x), ln(x),x*exp(2*x), x^2*exp(x), exp(x)*sin(x),
x*exp(2*x), x^3*exp(-x), x^2*exp(-1/2*x), arctg(x), exp(x)*cos(x), arcsin(1/2*x)/(2-x)^(1/2), arctg((2*x-
1)^(1/2)),x*exp(2*x), exp(x)*sin(x);
```

Послідовність функцій :=

$$x^2 e^x, x^2 \ln(x), x e^{(3x)}, \ln(x), x e^{(2x)}, x^2 e^x, e^x \sin(x), x e^{(2x)}, x^3 e^{(-x)}, x e^x, \\ x^2 e^{\left(-\frac{x}{2}\right)}, \arctg(x), e^x \cos(x), \frac{\arcsin\left(\frac{x}{2}\right)}{\sqrt{2-x}}, \arctg(\sqrt{2x-1}), x e^{(2x)}, e^x \sin(x), 3 x e^{\left(\frac{x}{2}\right)}$$

Подамо послідовність у вигляді списку

```
> `Список функций`:=['Послідовність функцій'];
```

Список функций :=

$$\left[x^2 e^x, x^2 \ln(x), x e^{(3x)}, \ln(x), x e^{(2x)}, x^2 e^x, e^x \sin(x), x e^{(2x)}, x^3 e^{(-x)}, x e^x, \right. \\ \left. x^2 e^{\left(-\frac{x}{2}\right)}, \arctg(x), e^x \cos(x), \frac{\arcsin\left(\frac{x}{2}\right)}{\sqrt{2-x}}, \arctg(\sqrt{2x-1}), x e^{(2x)}, e^x \sin(x), 3 x e^{\left(\frac{x}{2}\right)} \right]$$

Визначимо кількість елементів списку

```
> `Кількість елементів списку`:= nops(`Список функций`);
```

Кількість елементів списку = 18

Подамо ту саму послідовність у вигляді множини

```
> `Множина функций`:={'Послідовність функций'};
```

Множина функцій :=

$$\left\{ e^x \sin(x), x^3 e^{(-x)}, x^2 e^{\left(-\frac{x}{2}\right)}, e^x \cos(x), \frac{\arcsin\left(\frac{x}{2}\right)}{\sqrt{2-x}}, x e^{(2x)}, x^2 e^x, \ln(x), \right. \\ \left. \arctg(x), x^2 \ln(x), \arctg(\sqrt{2x-1}), x e^{(3x)}, x e^x, 3 x e^{\left(\frac{x}{2}\right)} \right\}$$

Визначимо кількість елементів множини

`Кількість елементів множини` = nops(`Множина функцій`);

Кількість елементів множини = 14

Як бачимо, при перетворенні послідовності в множину зникло 18-14=4 елементи. Очевидно, що при цьому видалено по одному елементу $x^2 e^x$ та $e^x \sin(x)$, які в списку зустрічаються по два рази, а також 2 із трьох елементів $x e^{2x}$. Такі операції система Maple виконує миттєво для послідовностей із сотен елементів.

Після створення банку унікальних прикладів потрібно проаналізувати їх на належність до типових виразів, що породжують одні й ті самі, або споріднені процеси розв'язання. Для цього Maple має потужний інструментарій. Зокрема можна використати наступний прийом. Створюємо шаблон

```
> `шаблон` := zz -> match(zz = A * x^n * exp(a * x), x, 's');
шаблон := zz -> match(zz = A x^n e^{(a x)}, x, 's')
```

Вилучаємо із `Множина функцій` всі вирази, які підпорядковуються даному шаблону

```
> select(`шаблон`, `Множина функцій`);
```

$$\left\{ 3 x e^{\left(\frac{x}{2}\right)}, x e^{(3x)}, x e^{(2x)}, x^3 e^{(-x)}, x e^x, x^2 e^{\left(-\frac{x}{2}\right)}, x^2 e^x \right\}$$

Конструюванням різних шаблонів легко проаналізувати базу даних із сотен і навіть тисяч типових прикладів.

Наступним кроком є розробка на основі створених шаблонів математичних моделей для генерування множини типових прикладів.

Продемонструємо модель для генерування підінтегральних функцій, знаходження первісних для яких передбачає заміну змінної:

$$\int f(\psi(x)) \psi'(x) dx$$

Різні варіанти функцій $f(x)$ та $\psi(x)$ подамо у вигляді списків

```
> `f` := [cos(x)*exp(x), sin(x)*exp(x), x*exp(x), x^2*exp(x), x*sin(x), x*cos(x), x^2*sin(x), x^2*cos(x), ln(x), arcsin(x)];
```

```
`psi` := [arcsin(x), arccos(x), x^2, ln(x), sin(x), tg(x), exp(x), 2^x, cos(x), arctg(x)];
```

```
f := [cos(x) e^x, sin(x) e^x, x e^x, x^2 e^x, x sin(x), x cos(x), x^2 sin(x), x^2 cos(x), ln(x), arcsin(x)]
```

```
psi := [arcsin(x), arccos(x), x^2, ln(x), sin(x), tg(x), e^x, 2^x, cos(x), arctg(x)]
```

Для генерування невизначених інтегралів на основі сформованих списків функцій потрібно створити два вкладених цикли

```
> L_f := [];
for i to nops(`f`) do
  for j to nops(`psi`) do
    L_f := [op(L_f), Int(subs(x = `psi`[j], `f`[i]) * diff(`psi`[j], x), x)];
  end do;
end do;
```

В результаті буде сформовано $10 \times 10 = 100$ невизначених інтегралів, першими по порядку з яких є наступні

Додавши по одній функції до кожного із списків, дістанемо ще 21 додаткових приклади. Щоб подвоїти кількість згенерованих прикладів із 100 майже до 200 достатньо додати до обох списків функцій по

чотири нових функції. Таким способом легко не тільки згенерувати сотні і тисячі унікальних прикладів, але й регулювати їх складність та різноманітність.

$$\int e^{\arcsin(x)} dx, \int \cos(\ln(x)) dx, \int \frac{e^{\arctg(x)}}{(1+x^2)^{(3/2)}} dx, \int -\frac{x e^{\arccos(x)}}{\sqrt{1-x^2}} dx,$$

$$\int \cos(\tg(x)) e^{\tg(x)} (1 + \tg(x)^2) dx, \int 2 \cos(x^2) e^{(x^2)} x dx,$$

$$\int \cos(\sin(x)) e^{\sin(x)} \cos(x) dx$$

Списки Lpsі та Lf легко розширити, тим самим практично необмежено збільшуючи кількість прикладів заданого типу.

При використанні приведених функцій застосування заміни змінної приводить до табличного інтеграла. Якщо в список функцій f додати ряд функцій типу $x \rightarrow x - \sin x$, $x \rightarrow e^x \cos x$, $x \rightarrow x^2 e^x$, $x \rightarrow \ln x$, ... то в результат заміни змінної дістаємо не табличний інтеграл, а інтеграл, знаходження якого вимагає застосування інтегрування частинами.

Розширення списку функцій f за рахунок введення раціональних дробів, наприклад: $x \rightarrow \frac{3x-5}{2(x-1)(x+4)}$ дозволить в одному прикладі комбінувати способи заміни змінної та інтегрування раціональних дробів.

Що ж стосується функцій $\Psi(x)$, то відповідний список складається з довільних елементарних функцій.

Підстановка $x \rightarrow ax + b$ дозволяє підвищити рівень складності прикладу практично в усіх випадках.

Згенеровані таким способом приклади потрібно уважно проаналізувати. Серед них можуть виявитися поодинокі випадки занадто простих виразів, що є результатом символічних спрощень.